

BÍRÓ GERGELY

Tudatregény – regényes tudatSzerb Antal: *A Pendragon legenda*

„Egyszerre két világban élünk, és mindennek két értelme van: az egyiket mindenki megérti, de a másik túl van a szavakon és rettenetes”
(Szerb Antal)

Ha Szerb Antal mint szépíró szóba kerül, legtöbbszörünknek az *Utas és holdvilág* című regénye jut eszünkbe, és emiatt hajlamosak vagyunk őt egykötetes szerzőként számon tartani, hozzátevé, hogy nincsen azzal semmi baj, ha valakinek csak egyetlenegy, igazán átütő műve van. Persze, ha végigolvassuk novelláit és regényeit, tagadhatatlan, hogy ez a komorfájdalmas, a lélek holtvágányára került és kiutat nem lelő regény messze kimagaslik a többi közül, sőt első olvasásra úgy hat ránk, mintha nem is ugyanaz az ember írta volna, aki a többi Szerb Antal-művet. A csodát, aminek az *Utas és holdvilág* átengedi magát, az életműben egy olyan vérpezsdítő kísérlet előzi meg, amelyik azt még kételkedve fogadja.

Szerb Antal első regénye, *A Pendragon legenda* fogadtatása igen kedvező volt. „Az 1934-es esztendő legkülönösebb könyve” – írta róla egyik recenzense a Magyar Hírlapban. Szerb Antal Dionis Pippidinek címzett levelében így beszél róla: „Émelyítő giccset írtam, de talán pénzt fogok keresni vele. És még ebben a sötét szövegben is felcsillan néhol a tehetség. Mint a többi művemben, amelyekben, ahogyan egy barátom mondja, »szar van, korinthoszi szőlővel«. Majd meglátjuk.”

A kritikai fogadtatás ennél méltatóbb volt, bár Szerb Antal levelének önironikus hangvétele valószínűsíti, hogy nem volt éppen lesújtó véleménnyel saját művéről. Legtöbbször a regény műfajgazdagságát hangsúlyozták, miszerint ez a könyv detektívregény-paródia, tudományos kalandregény, modern mese. Bálint György bűnügyi esszéregényt látott benne: „Szerb Antal, úgy látszik, szenvedélyes és különös kísérletező. Nemrég az irodalomtörténet kiszáradt és irodalomtól messzezüllött műfaját próbálta szépprózával beoltani, most pedig hasonló merészséggel a detek-

tívregény megnevesítéséhez fog. [...] A kalandregény létét még azok is szégyellik elismerni, akik habzsolva olvassák. [...] Olyan gyakran találkozunk ma irodalmi mezbe öltözött ponyvával, hogy üdülést jelent számunkra a ponyva mezébe öltözött irodalom. [...] Chesterton óta Szerb Antal írta az első bűnügyi regényt, mely az olvasónak intellektuális szórakozást szerez.” Illés Endre szintiszta kalandregényként olvasta a művet, Poszler György Szerb Antal-monográfiájában pedig gengszterregényként tárgyalja.

Többen e műfaji álarcosbálban paródiát is láttak: ironikus műfaj- vagy társadalomkritikát. Szerb Antal „a most divatos angol szórakoztató regényt akarta enyhén parodizálni s egyben a Chesterton és Huxley felé, félig tudományos essay regényeknek is adott egy kis oldalvágást. Ezzel kettős célt ért el: megszerzte magának azt a közönséget, amelyet az izgalmas, fordulatos történet érdekel, de hatást gyakorol arra a magasabb értelmiségre, amelynek viszont ez a pastiche-szerűség szerez gyönyörűséget” – írta róla Kállay Miklós. Ezek az észrevételek mind arra utalnak, hogy Szerb Antal első regénye több műfajt keresztez, szervesít magában.

A számomra legpontosabb megállapítást Thurzó Gábor tette, amikor *A Pendragon legendára* az angol típusú intellektuális regény kifejezést használta: „Mind a három szöveg szövése kifogástalan: izgalmas detektívregény a legjobb iskolából, hátborzongató kísértethistória és sokszor apokrif bájú, sokszor meg valóban tudományos érdekességű essay a rózsakeresztesekről. És sehol semmi erőszakosság. A történet hármass stíl-tagozódása szorosán egybevágh, sőt egymásra van utalva, egymás nélkül nincs is létjogosultsága. Közös vonásuk, hogy voltaképpen mindnyájan külön-külön torzra rajznak készültek.”

A Pendragon legenda azonban mást is nyújt a paródián túl, amihez a szerzői szándék felől kell közelítenünk. Szerb Antal a *Hétköznapiak és csodák* című 1935-ben megjelent kötetében korának amerikai és francia regényirodalma mellett az angol regény kereszttetszetét is adja. „De ma, amikor a regénytörténet új fejezethez érkezik, amikor a tiszta fikció, a képzelet és a szórakoztató szándék visszakapja régi méltóságát, az angol regény megint az élre kerül. Ma az egész nyugati regény arra törekszik, hogy könnyed, játékos, easy-going legyen, mint az angolok.” Szerb Antal a kortárs angol regényirodalmat három alcsoportra osztja: a hűségesekek (a XIX. századi regény hagyományához hűek), a lázadók és a játékosok csoport-

Elhangzott az *Emlékkonferencia a holokauszt magyar íróáldozatairól* című tanácskozáson a Magyar Írószövetségben, 2014. május 13-án. A dolgozat a szerzőnek a kiadónk gondozásában hamarosan megjelenő, *A kristálynak mindegy* című kötetében szerepel.

jára. Nyilvánvaló, hogy olyan művet akart írni, amely egyesíti magában a korabeli angol regényt. Ezt erősíti egy másik nézete is: „A régebbi regénynek egy másik alapvető konvenciója, hogy az írónak hatalmában állt, hogy amint Lesage sánta ördöge leemelte a háztetőket, leemelje alakjainak a koponyáját és pontosan lássa, mi megy bennük végbe. Ez alapvető és súlyos hazugság, hamis illúzió volt. A világ számunkra olyan formában adódik, hogy csak egy tudatba tudunk betekinteni és abba is csak töredékesen: a magunkéba. Aki lélekben igaz regényt akar írni, nem ábrázolhat több tudatot, mint egyet, és a többit csak úgy, amint ebben az egy tudatban tükröződik: mert a mi valóságos világunk mindig csak egy tudaton keresztül adódik az ember számára.”

Ennek megfelelően *A Pendragon legenda* is tudatregény, énrégény, amelyben az író végig játszik az olvasóval, lépten-nyomon megtéveszti őt. Legszembetűnőbben azzal, hogy mindent megtesz annak érdekében, hogy hőse, Bátky János mint elbeszélő hitellessé bizonyuljon. Először is igyekszik elhitetni az olvasóval, hogy ő pusztán krónikás mellékszereplő, és a regény főhőse az Earl of Gwynedd – ezzel szemben Bátky mint elbeszélő értelemszerűen minden jelenetben szerepel, míg az earl mindössze hétszer tűnik fel a regényben, akkor is rövidebb időre, dacára annak, hogy az earlt egy emberek fölé magasodó szellemi és vérbeli arisztokratának festi, saját magát pedig tökéletlennek, életképtelennek. Szerb Antal tehát Bátky Jánosban mint elbeszélőben olyan embert állít az earl és az olvasó közé, akit körülbelül olyan értelemben lehet hősnak nevezni, mint Chaplin filmbeli alakját. A hasonlat pedig talán azért is szemléletes, hiszen Charlie Chaplin egész estés játékfilmjei az 1920-as évektől születtek és váltak világhírűvé, *A Pendragon legenda* pedig 1934-ben jelent meg.

Az olvasóval folytatott játék továbbá abban is megnyilvánul, hogy Bátky, képletesen szólva, azonnal villanykapcsolót keres és kereszthuzatot csinál, amint a walesi legendák és a megmagyarázhatatlan történetek kódében találja magát. Burleszkszerűsége az eseményekhez való viszonyában is rendre nyilvánul: gyakran bizonytalanodik el az átéltek valóságában. Távol érez magától minden irreális történetet, ezért hajlamos a valószerűtlen eseményeket a képzelete játékának betudni, vagy valószerű magyarázatot adni rájuk. Mindez nemcsak Bátky racionalizmusának önvédelme, hanem egyúttal azon igyekezetének bizonyítéka is, miszerint a történeteket szeretné tár-

gyilagosan visszaadni. A regény végének nagyjeletében, a kockaházban történtek elbeszélésekor egészen odáig megy, hogy listaszerűen számba veszi mindazokat a lehetőségeket, amelyek önkívületi állapotát megmagyarázhatják, és általuk az eseményekről pontosabb képet nyújthatnak.

A Pendragon legenda esetében – tudatregény lévén – azonban különbséget kell tennünk külső és belső történetek között. Mert Bátky János általában csak a külső történetek rögzítésekor bizonytalanodik el és teszi magát hiteltelenné, belső élményeiről kifinomult intuíciójával élve mindig hitelesen számol be. Az ő és az Earl of Gwynedd közötti, szerelemről folytatott beszélgetés, vita ugyanezt kérdésként fogalmazza meg, és Szerb Antal az earlrel mondatja ki a választ: „Akik pedig igazán művészei és bajnokai voltak a szerelemnek [...], sosem voltak tárgyilagossak. Casanova számára mindig istennő volt az a nő, aki szembejött vele az utcán, és mindegyik szebb volt, mint összes elődje. Ez volt az ő titka. Tárgyilagosság... az embert az különbözteti meg az állattól, hogy képes a dolgokban többet látni, mint amennyi nyilvánvaló bennük. Tárgyilagosság... van olyasmi? Mindnyájan külön kis világot építünk magunknak a rögeszméinkből, és tökéletlen fényjelekkel próbáljuk értesíteni egymást.”

Bátky Jánosban azonban mindvégig megmarad a törekvés, hogy a rejtélyes walesi kalandok hű krónikása maradjon – igyekezetének minden sikertelensége a regény komikumának egyik legfőbb forrása.

Újabb regényírói csavarként hat, hogy Szerb Antal, mint minden hőst, Bátky Jánost is „óvó gyengédséggel és enyhe iróniával” ábrázolja, nem is pusztán azzal, hogy képzelgőnek festi őt, de olyan képzelgőnek, akiről végül kiderül, hogy nem feltétlenül képezeleg, amint a történekről számot igyekszik adni. Mikor Maloney, Osborne és ő felmennek Pendragon várába, és megtalálják az egykori Asaph Pendragon sírját, Bátky a következőt jegyzi meg: „A legendás Rózsakereszt sírjánál álltunk. A mese, melyen annyit gúnyolódtak a századok, nem volt mese.”

A Pendragon legendában szereplő hősök megnevezéseinek vizsgálata kimutatja, hogy valójában két főhőse van a regénynek: Bátky János és az Earl of Gwynedd. Bátky mindenféle tudományos ambíciók híjával lévő bölcsészdoktor, aki éles intuícióval rendelkezik, és magát racionálisnak tartja. Az emberi szellem iránti szenvedélye mellett mégis frivol, legalábbis ami az eszményeket illeti. Az earl ezzel szem-

ben biológiai kutatásokat és kísérleteket végez llanvygani kastélyának laboratóriumában, a Rózsakereszt ősi tudása nyomán vizsgálva, hogy miben különbözik az, ami él, attól, ami nem él. Jellegzetes XIX. századi regényfigura, aki Dr. Moreau alakját idézi Wellstől vagy Dr. Jekyllét Stevensontól, így Szerb Antal egy hőstípust – és általa egy regénytípust – elevenít fel, és beiktat egy másik szereplőt az earl és az olvasó közé: Bátky Jánost mint burleszkfigurát.

Ennek a két szereplőnek az alakját Szerb Antal igyekezett egyszerre több felmenőjével, illetve megelőző korok hasonló alakjaival összemolni, ezáltal történelmi távlatot adott nekik. A történelmiségnek pedig *A Pendragon legenda* gondolatrendszerében különös jelentősége van: Bátky János mint Szerb Antal-alteregő nem egy belső monológjában megfogalmazza, hogy számára csak annak van különleges értéke, aminek történelme van, ami évszázados múltra tekinthet vissza. S hogy a regénynek Bátky János és az Earl of Gwynedd a két főszereplője, azért lényeges mozzanat, mert két világot, két szemléletet testesítenek meg ők: az earl egy olyan ősi szellemiség elkötelezettje, amelyet a természet, a létezés apró részletei helyett a lényeg, az egész titkának iránytűje vezérel. „Van valami ősi bölcsesség, valami ős-kinyilatkoztatás, aminek minden emberi tudomány csak a hígítása [...] Amit az emberek elfelejtettek abban a mértékben, amint növekedett a képességük, hogy racionálisan gondolkozzanak.”

Ha így van, vagyis ha Bátky János kénytelen belátni, hogy mindaz, amit tapasztal, nem a képzeletének játéka, akkor *A Pendragon legenda* úgy parodizálja a korabeli angol regény hűségeseinek nevezett, vagyis a XIX. századi regény szellemét követő csoportját, hogy egyszersmind szintetizálja, aktualizálja, ötvözi azt egy modern hangszerelésű regényben. Mert nem a rózsakeresztesség mint misztikus hagyomány igazsága vagy talmisága itt a fő kérdés, hanem a valóság egy képtelennek tetsző, a szavakkal leírható tartománya alatti, bűvópatakként húzódó rétege, ami a modern embernek nem fér a fejébe, ami a létezés rendjét kutató szellem figyelmét előbb-utóbb felhívja magára. *A Pendragon legenda* legfőbb kérdése tehát ennek a közölhetősége, elbeszélhetősége. Ugyanide köthető az earlnek egy másik megállapítása, ami a rózsakeresztesekről folytatott beszélgetésben hang-

zik el: „Igen, Asaph volt a mester. A többiek csak tanítványok voltak. Fludd is. Nem is a legjobb tanítvány. Fludd nem volt igazán jó családból való; közölni akarta azt, amit tudott. Azért írt annyi mindent, ami ma már nevetséges. Minden közlés meghamisítja a valóságot. Az igazi tudósok nem fogalmazzák meg a tudásukat. Asaph semmi vágyat nem érzett, hogy a fűszerek értesüljenek felfedezéseiről.”

Az earl logikája szerint, aki közölni akarja a valóságot, az egyúttal meg is hamisítja azt. Bátky János azonban mindvégig kitart amellett, hogy lejegyezzen mindent 1933 nyarának különös eseményeiből. „A világ végén voltam, az életemen túl, a mindendolgok összeroppanása előtt egy fél perccel, csillagmérőföldre mindentől, ami értelmes. Nem maradt semmi más, csak a test vonzódása a testhez. A legmélyebb, a legigazabb rétegek felszínre vetődtek ebben a misztikus földrengésben. Talán kárpótolni akartam magam minden percért, amit nem a testemnek szenteltem. Tudom, hogy kiáltoztam és hörögtem, én, aki olyan csendesesen szoktam szeretni, mint a lepkék. Nem is én voltam már, csak az életnek egy kiszakadt árama, megszünte előtt, személytelenül” – mondja Bátky a regény végén szereplő nagyjelenet, a kockaházban történtek felidézésekor. Az ablakok nélküli épület, amely kívülről kicsinek tűnik, belülről azonban szokatlanul tágas, a lélek feketedobozát, vagyis a tudattalan terét jelképezi egyúttal, így nem véletlen, hogy Bátky János a falain belül önkívületi állapotba kerül, elveszíti önmagából azt, akit magának tudott, és külön életet kezd élni. Más szóval megél egy érzékelhető valóság alatti valóságot, méghozzá a saját lelkének érzékelhető valósága alatti valóságát. Hasonló helyzettel és a közbeni lelki folyamatokkal találkozni lehet már Edgar Allan Poe *A kút és az inga*, illetve az *Arthur Gordon Pym* című műveiben. *A Pendragon legendában* sokat hangoztatott tárgylagosság szempontjából ekkor válik a legszilánkosabbá, legtökéletlenebbé, megrendültségében pedig a legszebbé, lélekben legigazabbá az amúgy mindvégig letehetetlen regény – és egyszerre komikussá, amikor Bátky megint csak ésszerű magyarázatot nyújt (egyszerre többet is) a vele történetekre. S hogy Szerb Antal mindvégig kijátssza a valószínűtlenül valóságosat az ésszerűség kisztílu aduival, azzal nemcsak a főhősét, Bátkyt parodizálja, hanem egyúttal az embert, aki a csodálatostól végképp elidegenedett.